

VODIČKA, Ondřej. *Dy kunst gelopt vor ritter und knechten. Analýza, edice a překlad tzv. kodexu Wallerstein, části A a B (UB Augsburg, Cod. I.6.4° 2, fol. 1r–74v)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2020. ISBN 978-80-88304-44-9.

Problematika ozbrojených konfliktů a v jejich rámci především duelů je v představách laické veřejnosti neodmyslitelně spjata se středověkou kulturou. Příkladem tohoto fenoménu je tzv. reenactment, tedy historické rekonstrukce, které si kladou za cíl přiblížit divákům realie minulých dob. V jejich rámci jsou to právě bitvy a souboje, které přihlízející vyhledávají nejčastěji, a proto se edukačně zábavnou formou rekonstruují nejvíce. Popularita tématu je však zároveň důvodem, proč je v české, ale i ve světové historiografii vědecké zkoumání duelantství, militarií a obecně vojenských dějin stále opomíjeno a vědeckou obcí mnohdy vnímáno s určitým despektem.¹ Publikace Ondřeje Vodičky, která je věnována soubojové příručce známé jako tzv. kodex Wallerstein, je proto vítaným přírůstkem mezi nepřilíhající rozsáhlou českou odbornou literaturou, která se pozdně středověkými duely zabývá.

Souboje a soubojové příručky pozdního středověku

Uvedením literatury, která se souvisejícími otázkami zabývá v českém a anglosaském prostředí od konce 19. století dodnes, začíná Vodičkova úvodní studie *Souboje a soubojové příručky pozdního středověku*. Na zájem širší veřejnosti o duelantskou problematiku reagují v posledních letech překlady bojových příruček z per mnohdy amatérských badatelů a také syntetizující práce popularizátorů, které však informace obvykle nezasazují do širších kulturně-historických souvislostí a reprodukují leckteré nepřesné a neověřitelné informace. První část představované knihy si proto klade dva cíle: Zrevidovat a rozšířit představy o duelantském umění německého kulturního okruhu v pozdním středověku a zasadit zkoumaný pramen do sociokulturního kontextu včetně přiblížení jeho vzniku, osudu a vztahu k dalším příbuzným pramenům.

Primárním zdrojem pro studium kultury duelantského umění jsou vlastní soubojové příručky. Ty lze s ohledem na jejich obsah dělit podle několika hledisek. Podle užití ochranné zbroje jde o boj beze zbroje, tzv. *Bloßfechten* (též „dlouhý meč“), a boj ve zbroji, tzv. *Harnischfechten* (též *Kampffechten*, „krátký meč“). Druhé dělení reflektuje možné využití koní: Jízdní šerm (*Roßfechten*) a pěší šerm (*Fechten zu Fuß*). Třetí dělení vypovídá o účelu boje: Sřet na život a na smrt (*Ernstfechten*) a tréninkové zápolení (*Schimpffechten*, *Schulfechten*).

O tom, jak tehdejší souboje vypadaly, zprostředkovávají informace příručky; v mladších dobách (15. století), po rozšíření duelantství do měšťanské společnosti, i další typy pramenů, které zmiňují konkrétní souboje.

Ohledně otázky, kdo byli recipienti středověkých duelových manuálů, panují nejasnosti. Vodička uvádí, že existují zdroje podporující jak užívání ve šlechtickém, tak měšťanském prostředí. I mnozí šermířští mistři – autoři daných manuálů – byli měšťany. První zmínka o šermujících měšťanech ostatně pochází z Londýna 12. století a nedlouho poté se praxe používání soudních duelů jako důkazních prostředků ve vedení sporů přejala do městského práva – a to i ve střední Evropě. Byly to také měšťanské duely, kde se vyvinul institut profesionálních šermířů, kteří v souboji mohli svého klienta zastoupit.

¹ K tomu více např. MORILLO, Stephen – PAVKOVIC, Michael F. *What is military history?* Cambridge: Polity Press, 2006.

Popis a analýza tzv. kodexu Wallerstein

Za úvodní studií, která se dále zabývá doklady o duelech v českém prostředí, je zařazena druhá část knihy. Ta se zaměřuje na popis a analýzu tzv. kodexu Wallerstein. Daný rukopis je kodikologům znám již od 19. století, kdy se jím zabýval Karl Wassmannsdorff, na jehož práci navázali další badatelé v průběhu 20. století. Zájem laické veřejnosti prudce stoupl na přelomu tisíciletí, kdy se rozšířilo hnutí HEMA oživující historická evropská bojová umění. Tato pozornost iniciovala vznik řady amatérských a poloamatérských překladů, ale i vědeckých analýz pramene z per např. Rainera Welleho a Grzegorza Żabińskiego.

Z porovnání s dalšími dochovanými manuály německého kulturního okruhu vyplývá, že kodex Wallerstein je nejstarším úspěšným pokusem o sestavení všeobecné soubojové příručky, která popisuje boj se zbraní i beze zbraně a kombinuje ilustrace s komentáři. Kodex je složen ze 110 folií, která lze rozdělit na tři části. První z nich (A) prostřednictvím iluminací a textu popisuje duelový šerm různými zbraněmi (ff. 1r–14v, 21r–32 v), druhá (B) stejným způsobem popisuje zápas beze zbraně (ff. 15r–20v, 33r–75v). Tyto části byly vytvořeny koncem 60. či počátkem 70. let 15. století. Z uvedené moderní foliace je patrné, že jsou vzájemně pomíchány, k čemuž došlo druhotnou převazbou kodexu, což Vodička dokládá analýzou čtvera různých foliací rukopisu. Není možné určit, kdy k převazbě kodexu došlo: Muselo se jednat o období mezi samotným vznikem rukopisu a cca 50.–70. lety 16. století, kdy se rukopis nacházel v knihovně Paula Hectorsa Maira.

Třetí část (C) prostřednictvím ilustrací zobrazuje různé duelové kontexty (ff. 76r–110v). Je starší než zbytek rukopisu, jelikož vznikla již v 20. letech 15. století. Části C

Fol. 3r (A1 – šerm dlouhým mečem)

Leng²⁵³. Item so da mit ainem vichst und zu im kumst an das swert, das ir psid an hapt gepunden, so reck dein arm und dein swert lanck von dir und sech dich mit dem leib nider in dy wag und sich, dasu leng und masß in dem swert habst. So magstu arhaiten und weren alles, das das noturfft ist. Dy leng, das ist, dasu hinter deinem swert stet und reckst dich. Dy masß ist, dasu nicht stet, als hie gemalt stet. Und mach dich klain mit dem leib, so pistu groß im swert.²⁵⁴

Dosah (Länge)²⁵⁵. Pokud s někým šermuješ a přijděš mu (mečem) až na meč, tedy pokud jste se dostali do vazby, natáhni ruce a meč před sebe, sníž se do stabilního postoje²⁵⁶ a hleď, alyš měl v meči dosah (Länge) a sřeh (Maß)²⁵⁷. Díky tomu budeš schopen provádět veškeré techniky a ubrániš se všemu, jak jen bude třeba. Dosah (Länge) znamená, že stojíš za svým mečem a narahuješ se k soupeři. Sřeh (Maß) znamená, že stojíš v nízkém postoji, jak je zde vyobrazeno. Neboť když zmenšíš své tělo, vyrosteš v umění meče.²⁵⁸

253 [Leng] suprasec.

254 Additamentum manu saec. XVI. infra: Der stanz Jon Leungen schwert. Seite 24 hat.

255 Soudobý přepis, patrně stejnou rukou a méně kurzivním písmem. Tímto termínem je označován dosah zbraně, jak napovídá komentář. Nejstarší použití tohoto pojmu v kontextu šermu lze nalézt v tzv. Notimberském sborníku, viz Nürnberges. Germanisches Nationalmuseum, Hs. 3227a, fol. 18r.

256 V originálu použito slovo sag, tedy váha, v přeneseném smyslu rovnováha, rovnovážný, stabilní postoj. Srov. fol. 15r. Nejstarší použití tohoto pojmu v kontextu šermu lze nalézt v tzv. Notimberském sborníku, viz Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, Hs. 3227a, fol. 15v.

257 Tímto termínem je označován spřápný postoj, jak napovídá komentář. Nejstarší použití tohoto pojmu v kontextu šermu lze nalézt v tzv. Notimberském sborníku, viz Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, Hs. 3227a, fol. 14r.

258 Pod komentářem připsal ze 16. stol., patrně rukou Paula H. Maira, obledně počtu vyobrazení technik s dlouhým mečem.

Fol. 22r (A2 – boj s dýkou)

Item sticht dir ainer mit einem degen oben ein zu dem gesicht, so var auf mit deiner äblichen tencken hant unden an seinen arm und reib im denn arm umb³⁵³ und tu, als wilstu in mit deinem degen in den hals stechen, und stich in über seinen arm, als hie gemalt stet, und zeuch. So pricht im der arm ab.³⁵⁴

Pokud ti soupeř bodá dýkou shora na obličej, vyzrať vnitřní stranou³⁵⁵ levé ruky zespodu proti jeho paži, zkrut mu ji a dělej, jako bys jej chrl svou dýkou bodnout do krku. [Místo toho ale] bodni přes jeho ruku, jak je zde vyobrazeno, a tahni [svou dýkou k sobě]. Tímto způsobem mu tu paži zlomíš.³⁵⁶

353 [umb] em. ex anal.

354 Additamentum manu saec. XVI. infra: Zu dolenen seindt der stanz Jon ab 14 hat.

355 Adjektivum abich zde znamená vnitřní, dlahou stranou ruky.

356 Obdobného principu využití i techniky na fol. 28r, 56v a 65v. Pod komentářem připsal ze 16. stol., patrně rukou Paula H. Maira, obledně počtu vyobrazení technik s dýkou.

se studie zabývá – na rozdíl od dvou předchozích – pouze okrajově.

Vodička analyzuje postup tvorby pramene a dokládá, že v části A vznikl komentář s ohledem na již existující obraz, zatímco v části B stejný postup nelze potvrdit. Části A a B iluminovali patrně dva autoři, kteří se lišili stylem i použitou sadou barev. Iluminace ani jednoho z nich nejsou příliš umělecky hodnotné, jejich provedení je hrubé, kontury jsou mnohdy odbyté a zachycují jen málo detailů. Kolorování je poměrně jednoduché, až ledabylé. Jediným zachyceným detailem, na nějž Vodička upozorňuje, jsou u vyobrazených mečů tzv. rain-guards – kožené půlkruhové kryty na zástiřtě.

Z analýzy písařských rukou a chyb Vodička vyvozuje, že text zapsali dva různí jedinci: Některá slova jsou zapisována v první a druhé části rukopisu odlišně. Patrně písařské chyby založené na podobné výslovnosti značí zápis podle diktátu. Rukopis obsahuje též záměny významově příbuzných pojmů – např. levé a pravé strany, nebo různých částí těla. Tyto typy chyb ukazují, že zkoumaný text není opisem staršího pramene. Několik chyb záměny stran vzniklo úmyslně: Jejich účelem údajně bylo zkomplikovat neznalému čtenáři porozumění technice, která byla „tajná“, a tedy neměla vejít ve všeobecnou známost.

Poslední typy chyb vznikly z nepozornosti – jde o vynechání či opakované zapsání částí textu. Jejich hojný výskyt upřesňuje, že text sice není prostým opisem staršího vzoru, ale není ani autografem. Písaři patrně pracovali s nějakou formou předloh. Za tvůrčí chyby v textu byl zodpovědný diktující autor, pravděpodobně mistr šermu a (nebo) zápasu, za chyby z nepozornosti pak písaři. Text byl pravděpodobně originální kompozicí, která založila vlastní písemnou tradici. V případě iluminací je těžké určit, zda vznikly obvyklým

Fol. 29r (A3 – šerm tesíkem)

Item vichstu mit ainem mit dem messer, haut er dir oben ein, so versetz³⁹⁰ mit deinem messer aussen mit der fläch auf den nagel und gee pald für sich mit dem tencken fuß und vall im mit dem knopf über seinen arm, als hie gemalt stet. So hauistu in in den kopf.³⁹¹

Pokud se soupeřem šermuješ tesíkem a on na tebe seká shora, vykryj to vně [nastavenou] plochou [čepel] na zátřímý trn svého tesálu, rychle vykroč levou nohou a padni mu hlavičkou přes jeho paži, jak je zde vyobrazeno. Tímto způsobem jej sekneš do hlavy.³⁹²

³⁹⁰ [versetz] em. ex. reverset

³⁹¹ Additamentum manu sec. XVI. infrasc.: *Im duochten vers der stuz Im alle 8 bar.*

³⁹² Pod komentářem připsal ze 16. stol., patrně rukou Paula H. Maiza, obědlní počtu vyobrazení technik s tesíkem.

— 108 —

překreslováním starších předloh, avšak je to pravděpodobné.

Vodička si klade otázku, kolik mistrů bojových umění se na kompozici této práce podílelo. Porovnává proto způsoby zápisu obdobných funkčních principů v obou částech rukopisu, a kromě toho hodnotí celkový koncept práce a kompozici jednotlivých folií. Považuje za pravděpodobné, že části rukopisu A a B byly sestaveny dvěma nezávislými týmy. Každý z nich byl složen z mistra daného umění a pomocného personálu a řídil se vlastní metodou práce.

Další sekce knihy je věnována vyložení názvosloví, s nímž se lze v kodexu Wallerstein setkat. Jedná se o podstatnou součást studie, jelikož některé termíny jsou v rukopisu používány v jiném významu, než jaký mají v pramenech tzv. lichtenauerovské tradice, která je mezi veřejností známější.

Předposlední kapitola vtažující se k analýze rukopisu se zabývá záměrem tvůrce kodexu. Konvolut rukopisných částí A a B vznikl patrně jako výběr různých šermířských a zápasnických technik pro různé soubojové situace a kontexty. Lze v něm nalézt prvky spadající do kategorií souboje na život a na smrt i tréninkového boje. Měl být použitelný jak pro soudní duely, tak pro sportovní utkání. Obsahuje jak začátečnické techniky, tak některé pokročilé a „tajné“. Mezi popisovanými akcemi lze dokonce narazit na několik žertovných.

Vodička se vyjadřuje k otázce, zda byl zkoumaný rukopis určen pro čtenáře z řad šlechtického, nebo měšťanského prostředí. Odpověď však ani v tomto případě není jednoznačná – lze pouze konstatovat, že jeho lokalizace do čistě dvorského prostředí je problematická. Kromě toho, že pozdější majitelé rukopisu byli měšťany, i samotný obsah díla nabízí argument k sepsání pro širší veřejnost, a tedy nikoliv

jen soukromé užívání konkrétního šlechtice: „Tajné“ a smrtelné techniky jsou zde totiž pouze zmíněné, a ne do detailu vysvětlené – mají být tedy rozklíčovány jen odborníkem, a nikoliv každým, kdo bude dokument číst.

Závěr Vodičkovy analýzy se zabývá augsbursko-norimberskou tradicí duelových příruček, která na zkoumaný pramen navazuje. Již od přelomu 15. a 16. století byl totiž obsah kodexu Wallerstein kopírován do dalších soubojových příruček. Této předlohy využil Albrecht Dürer ve svém manuálu z roku 1512, a zhruba v téže době vznikla ještě minimálně jedna verze. Tu vlastnil norimberský mistr šermu Anton Rast. Kopii Rastova exempláře si nechal vyrobiť augsburský šermíř Paul Hector Mair roku 1552. Jak Dürerova, tak druhá jmenovaná příručka se od originálu lišily v některých aspektech, které Vodička ve své studii zmiňuje.

Prvním známým majitelem samotného kodexu Wallerstein byl Michael von Baumann, poté od roku 1556 zmíněný šermíř Mair, který byl sběratelem i autorem soubojových manuálů, a do zkoumaného kodexu prokazatelně zasáhl jistými poznámkami. Zdá se, že ve svém vlastním díle *Opus Amplissimum de Arte Athletica* z celkového počtu 136 technik dlouhým mečem jich převzal (i když s odlišným komentářem) z kodexu Wallerstein patnáct, což přibližuje tabulka připojená ke studii. U šesti z těchto patnácti technik však bylo změněno zakončení, pro což autor předpokládá následující důvod: Mezi 15. a 16. stoletím došlo k proměně kultury duelů, které se změnily ve sportovní zálibu měšťanstva, v níž se nebezpečné taktiky zapovídaly. Mairova verze zkoumaných zakončení je podle Vodičky méně brutální.

Poté, co Mair zemřel, se kodex Wallerstein dostal do držení rodu Fuggerů, který ho vlastnil do roku 1653, kdy ho koupil rod Öttingen-Wallerstein (odtud ostatně jméno, pod

Fol. 16r

Item so du mit ainem ringst zulaufs aus langen armm, so denck, das dein rechter arm auswendig sey und der tenck inwendig. Sectz er dann einen fuß für, so prich auß mit dem arm, der gegen dem fuß steet, und zuck im den fuß auf und kum mit der anderen hant zu hilf und heb in hoch auf und tritt mit einem fuß im inwendigs hinter seinen fuß und tauch in zuruck, als hy gemalt stet. Das magstu zu palden seiten treiben.⁴²⁹

Pokud se k soupeři přiblížíš a začneš s ním zápasit v natažených pažích, myslí na to, aby tvá pravá ruka byla zvenčí a levá zevnitř. Postavil-li se soupeř jednou nohou vpřed, uvolní tu paži, která stojí proti této noze, a prudce mu tu nohu zvedni. Pomoz si i druhou rukou, zvedni [jeho nohu] do výše a jednou nohou vykroč zevnitř za jeho [druhou] nohu. [Tímto způsobem] jej vychyľ [a shod] vzad, jak je zde vyobrazeno. Tuto techniku můžeš provádět na obě strany.⁴³⁰

⁴²⁹ Additamentum manu sec. XVI. infrasc.: *10 ertend Im Ringen.*

⁴³⁰ Obdobného principu využívá i technika na fol. 46r. Pod komentářem připsal ze 16. stol., patrně rukou Paula H. Maiza, obědlní počtu vyobrazení zápasnických technik.

— 118 —

nímž je dnes znám), kde setrval až do roku 1935. Od roku 1980 je dodnes uložen v augsburské univerzitní knihovně, která ho kompletně zdigitalizovala.

Edice a překlad tzv. kodexu Wallerstein

Vodičkova edice s překladem rukopisu zachycuje ve svém hlavním textu jen vrstvu zápisů z 15. století. Veškeré později připojené poznámky lze nalézt v poznámkovém aparátu spolu s dalšími komentáři, které se vztahují k formě dokumentu. V edici jsou jednotlivá folia řazena tak, aby text nebyl zmatečný – označení folií tedy bylo ponecháno dle uváděné foliace, ovšem jednotlivé listy jsou řazeny logicky tak, jak po sobě následovaly v rukopisu před jeho převazbou. Každý jeden list edice obsahuje ilustraci, která se nachází na příslušném foliu, transkripci původního textu, jeho překlad do češtiny a poznámkový aparát, je-li ho třeba.

Publikace je zakončena krátkým anglickým shrnutím a třemi přílohami. První z nich představuje schéma obsahu a návaznosti technik kodexu. Druhá je slovníčkem pojmů, který je řazen podle jejich moderního německého ekvivalentu s uvedením tvaru slova použitého v rukopisu a jeho českého vysvětlení. Třetí příloha obsahuje iluminace z části C kodexu Wallerstein. Na závěr knihy je zařazen soupis použitých zdrojů a rejstřík.

Zásadním přínosem představované knihy je pochopitelně fakt, že se jedná o vůbec první vědecké zpřístupnění

kodexu českému publiku. Pojetí edice a překladu reflektuje skutečnost, že má kniha popularizační potenciál. Záměrem editora nebylo jen předložit práci odborné veřejnosti, ale také zájemcům o rekonstrukce duelových technik pozdního středověku. Jejich zvyklostem je také přizpůsoben fakt, že byla řada technických termínů ponechána v moderní němčině, jelikož jejich české varianty neexistují, nebo se obvykle neužívají. Právě praktický potenciál knihy – tak neobvyklý u většiny edic středověkých rukopisů – je třeba vyzdvihnout.

Závěrem tohoto textu lze pouze dodat, že vznikl v průběhu lockdownu v době pandemie covidu-19. Z toho důvodu bylo možné ověřit praktickou použitelnost prezentovaných duelových technik pouze na balkoně pražského bytu za použití vlastní představivosti namísto protivníka a propisky namísto sečné zbraně. I s takto omezenou zkušeností lze však vyslovit souhlas s tvrzením, že Vodičkovu edici s překladem kodexu Wallerstein lze využít při rekonstrukci souborových technik pozdního středověku. Potvrzení této teze však ponechávám na dalších uživateli knihy (nejen) z řad členů HEMA komunity.

| Klára Andresová Skoupá

Ústav informačních studií a knihovnictví
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
Na Příkopě 29
110 00 Praha 1 – Staré Město